

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ДИТИНИ В НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ТА ПРОБЛЕМА НАСИЛЬСТВА В УЧНІВСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Чемодурова Юлія Миколаївна,
Запорізька обласна академія післядипломної педагогічної освіти,
м. Запоріжжя, Україна

Проблема захисту прав дитини набуває сьогодні особливого змісту, оскільки є одним із важливих напрямів забезпечення сталого розвитку і чинником об'єднання зусиль суспільства.

За період становлення України як незалежної держави національне законодавство щодо прав дитини було впорядковано відповідно до ст.52 Конституції України, яка проголошує рівність дітей у своїх правах незалежно від походження, та Конвенції ООН про права дитини, ратифікованої у 1991 році. Права дитини знаходять своє відображення у законах України, Сімейному, Цивільному та Кримінальному кодексах і підзаконних актах. І хоча законодавство України надає широкі можливості для забезпечення прав та свобод дітей, реальна ситуація вимагає не лише конкретних заходів щодо захисту прав дітей, а й реалізації механізму, який сприяв би підвищенню обізнаності дітей щодо наявності у них прав та можливостей їх захисту в разі порушення.

Насилля як соціальна проблема присутнє у культурі багатьох країн і народів. В Україні ця проблема так само набула надзвичайної актуальності. Однак відсутність вичерпного статистичного та наукового аналізу даних про це явище у нашій країні, його причин і можливостей ефективного подолання, робить насилля предметом широкого громадського і наукового обговорення. Насильство взагалі, а особливо у сім'ї, ще мало досліджене та вивчене соціологами, психологами, соціальними педагогами, тому що сім'ї, де культивується насильство, здебільшого відчужені від суспільства, закриті від зовнішніх втручань. Цим самим вони позбавляють себе суспільної підтримки та можливості пошуку виходу із складного становища [3].

В сучасній зарубіжній та російській літературі жорстоке поводження розглядається як одна з провідних причин асоціального дитинства (С. А. Белічева, Є. Н. Волкова, Є. М. Вроно, І. Н. Григович, В. Є. Дружинін, Р. Н. Клайберг, А. А. Реан, А. А. Северний, Б. Ю. Шапиро, Т. І. Шульга, Р. Берон, Д. Річардсон, С.G. Conger, A. Guggenbuhl, R. Soenets, A. C. Huston, G. Kagan та інші). [2]. Дослідженням явища насилля займаються також такі вітчизняні науковці, як О.Д. Шинкаренко, С. Н. Бурова, Н. О. Лаврінченко, М. І. Дмитренко, О. М. Моховиков, К. С. Шендеровський, В. Г. Панок, І. М. Трубавіна.

Суспільний досвід свідчить, що фактично кожна людина впродовж свого життя неодноразово зустрічається з певними проявами насильства, які у більшості випадків залишаються прихованими. На думку вітчизняних та зарубіжних вчених, причини насильства, як правило, кореняться у минулому людства, в історії взаємовідносин людей, що утруднює можливості дослідника у виявленні дійсних мотивів цього явища [2].

Схильність до частого застосування насильства щодо інших людей як спосіб вирішення різних конфліктів або реалізація певних життєвих цілей носія агресії, психологи називають агресивністю. Вони вважають насильство однією з форм агресивної поведінки, способом прояву агресивних імпульсів. Схильність до агресії і застосування насильства, на думку деяких дослідників [6], виникає в ранньому віці. Вже в дошкільному віці діти часто демонструють характерні зразки агресивної поведінки, а в юнацькому віці агресивність стає відносно стійкою властивістю особистості. Проте потрібне підкреслити, що формування агресивності - процес тривалий і обумовлений наявністю багатьох чинників: особливості сімейного середовища, темпераменту дитини, характеру неформальної групи однолітків, специфіки шкільного середовища і зразків поведінки, що засвоюються через ЗМІ [1].

Криміналогічна статистика показує на значне зростання рівня злочинності серед неповнолітніх, випадків токсикоманії, насильства та інших форм патологічної поведінки, що є симптомом суспільного розладу, пов'язаного з економічними й політичними змінами в Україні. Негативні явища охоплюють своїм радіусом дій різні суспільні категорії, зокрема школярів, підлітків й молодь. На типову для підлітків агресію, що пов'язана з бунтом проти цінностей дорослих, додатково накладається хаос перехідного суспільного періоду. Психологи називають надмірну агресію, актуальну в період соціальних змін, «синдромом першого покоління» [1]. Це покоління змушене вирішувати свої проблеми і планувати своє майбутнє в умовах швидких суспільних змін. Абсолютно нові умови виключають можливість користуватися досвідом дорослих (зокрема батьків і вчителів), який є застарілим й таким, що вже не підходить до нових вимог. Факт, що молода людина повинна розраховувати тільки на себе, викликає у неї відчуття безпорадності. Груба поведінка стає специфічним способом зняття стресу. У цих умовах перед школою встають нові цілі і завдання. Проте ідеалістичні передумови стикаються в шкільній дійсності із конкретними виховними проблемами, коли існує розбіжність між традицією і сучасним станом проблеми.

Школа не функціонує поза суспільством, це особливе мікросередовище, організація якого і спосіб дії відображають існуючу суспільну структуру, а також і всі проблеми макросуспільного масштабу. Школа в своїй щоденній дійсності - це заклад, в якому життя існує за певними правилами та містить в своїй організаційній структурі багато елементів примусу, таких як обов'язкові відвідування уроків, підпорядкування себе ритму уроків й перерв, перебування в класному колективі тощо. Примус проявляється також і в тому, що окремі форми діяльності та завдання, що ставляться перед учнями, мають інструментальний характер. Вони служать більше реалізації офіційних завдань школи, чим потребам самих учнів.

Дотепер школа не виробила ефективних методів протидії негативним проявам поведінки учнів. Організацію сучасної школи визначає перш за все її дидактична функція, і тому вона не створює оптимальної обстановки для реалізації виховних завдань й завдань супроводу особистості. Однобічні вимоги, що стосуються лише високих успіхів у навчанні, призводять до уяви, що досягнути успіху в школі можливо тільки для небагатьох, самих здібних і працелюбних учнів. Така ситуація стає джерелом розладів у колективі, поглиблює існуючі антагонізми в групі однолітків, що може призвести до актів агресії і насильства. У школі зростає число девіантних проявів серед яких найчастіше спостерігається наркоманія, вживання алкогольних напоїв, прояви насильства як збоку вчителів до учнів, так й в спілкуванні між самими учнями.

З метою вивчення стану проблеми дотримання прав дітей в навчально-виховному процесі та проблеми насильства в соціальному та учнівському середовищі у 2007 році нами було проведено анкетування учнів 8-11 класів загальноосвітніх шкіл Запорізької області: 3-ох міських й 3-ох шкіл сільської місцевості.

Всього у дослідженні взяли участь 545 учнів: 8 класи – 106 осіб (що складає 19 % від загального числа опитаних); 9 класи – 194 особи (36%); 10 класи – 141 особа (26 %); 11 класи - 104 особи (19%).

Основними завданнями дослідження були визначені такі:

- вивчення рівня обізнаності учнів щодо основних прав людини;
- вивчення засад на яких побудовані взаємовідносини між учнями і вчителями;
- вивчення думок учнів щодо проблеми насильства, його основних причин та наслідків, проявів жорстокості серед учнів.

Дотримання прав людини неможливе без знання того, чого саме необхідно дотримуватися і з чого ці права складаються. Так, за результатами опитування 36% старшокласників вважають, що знають свої основні права, ще 37% відповіли менш впевнено, а 21% - знають, але в обмеженому обсязі. Проте, що не знають зовсім вказали лише 1% респондентів, ще 5% утруднилися з відповіддю. Але на питання які саме права

людини учням знайомі й що вони вважають за права людини, з'ясувалося, що учні часто права плутають з обов'язками (наприклад, добре поводитися на уроці). Серед основних прав людини старшокласникам найбільш відомі право на освіту (51% відповідей), право на життя (23%), право на свободу слова (22%). Тобто саме ті соціальні та економічні права, які більш «на слуху». Між тим третина опитаних взагалі не змогли відповісти на це запитання. При з'ясуванні основних джерел правових знань, більшістю учнів були названі такі головні джерела, як вчитель з правознавства та підручник з правознавства. Ще половина опитаних вказали, що отримують інформацію з цього питання також від батьків та друзів.

Повага до людської гідності – це одна з головних складових дотримання прав людини. Тому так важлива думка учнів щодо тих ситуацій, в яких на їхній погляд принижується людська гідність. Гідність є поняттям достатньо суб'єктивним, яке не може бути виміряне якимось кількісними показниками, тому нас інтересувало тільки як часто ці ситуації трапляються у школі. Відповіді на це питання є досить тривожними: 73% всіх опитаних учнів зазначили, що такі ситуації в їхній школі трапляються, при чому 24% вказали, що це буває достатньо часто.

Питання жорстокого, принизливого ставлення до особистості дитини у школі можна розглядати у двох системах відношень: «вчитель-учень» й «учень-учень».

За результатами опитування основні тенденції взаємостосунків між учнями й вчителями неоднозначні і коливатимуться від взаємної поваги (63%) до невизначеного ставлення або взаємної байдужості (37%). При цьому 44% учнів відмітили, що їм доводилося офіційно скаржитися на несправедливі дії вчителів. Основними причинами найчастішого виникнення конфліктів з вчителями були названі поведінка учнів на уроках або перервах (49%), зовнішній вигляд учня (26%) й розбіжність у поглядах учня і вчителя з якогось питання (23%). При цьому 27% респондентів відмітили, що не вважають за можливе висловлювати власну думку, якщо не згодні з вчителем, бо це викличе лише негативну реакцію або неприємності.

Стосовно покарань щодо учнів, 40% опитаних підтвердили, що вони застосовуються в школі й стосуються в основному порушень шкільної дисципліни й навчання. Тобто, можна сказати, що виховний вплив з боку вчителів спрямований в більшості випадків лише на усунення зовнішніх проявів неналежної поведінки учнів. А, наприклад, тільки 17% старшокласників вважають, що можуть бути покарані за шкідливі звички (куріння, алкогольні напої тощо) або грубість, нецензурні вирази, доки це явно не заважає навчально-виховному процесу. Однак самі вчителі дозволяють собі говорити з учнями в грубій, образливій формі, коментувати обставини приватного життя учнів (що це буває досить часто вказали 42% опитаних старшокласників). Між тим застосування фізичної сили з боку вчителів стосовно учнів трапляється дуже рідко – це зазначає переважна більшість опитаних учнів (90%).

Якщо у стосунках з вчителями жорстоке поводження щодо учнів можна розглядати в основному як прояви психологічного (емоціонального) насильства, то у міжучнівській взаємодії, це має інший вигляд.

Визнаючи проблему насильства достатньо актуальною для сучасного українського суспільства (63% відповідей), опитані старшокласники вважають, що найбільш поширеними є прояви жорстокості в дитячому середовищі, тобто випадки насильства між однолітками (34%), з боку старших дітей щодо молодших (41%). При цьому 35% респондентів вказують на наявність цієї проблеми саме в школі. Й саме прояви жорстокості з боку однолітків, будь то психологічне (емоційне) насильство (53%) або фізичне насильство (41%), вважається учнями особливо небезпечним для розвитку особистості дитини.

Щодо визначення причин виникнення проявів жорстокості серед учнів, то між відповідями респондентів не було єдності. Значна частина підлітків немає чіткого уявлення про справжні мотиви здійснення насилля. Це підтвердили їхні відповіді. В

основному учнівська молодь пов'язує виникнення насильства з недостатнім контролем з боку батьків (32%) та вживанням молоддю алкоголю й/або наркотичних речовин (37%); матеріальними проблемами сімей й соціально-економічною нерівністю (28%); широке розповсюдження насильства у суспільстві взагалі й загальне зростання агресивності серед учнів (28%); наслідування поведінки дорослих, зокрема батьків (17%).

Хоч раз у житті особисто зазнали в школі морального приниження 42% опитаних школярів, ще 15% - фізичного кривдження. Половина респондентів (50%) також зазначили, що були свідками насильства в реальному житті. Середовище підлітків є тим місцем, де вони найчастіше спостерігають насилля, оскільки це той осередок, у якому діти цієї вікової категорії, проводять більшість часу. Адже на думку вчених, підлітковий вік - це переломний період, діти у цьому віці бувають дуже жорстокими, агресивними, невірноваженими, вразливими. Тому вони самі можуть чинити насилля або ж стати жертвами насильницьких дій інших людей (ровесників, батьків, вчителів тощо) [5].

Агресія й насильство оцінюються зазвичай як явища небажані та деструктивні, не схвалюються суспільством, вважаються такими, що порушують інтерперсональні стосунки, а також моральні й юридичні норми. Однак, останнім часом нестача позитивних особистих взірців призводить до того, що підґрунтям для оцінки поведінки людини є моральний прагматизм. Тобто критерієм оцінки поведінки стає успішність в досягненні основної мети, а мірилом цінності людини - громадський успіх. У деяких культурах готовність до застосування насильства стає пропуском до багатства та успіху. Агресія стає способом реалізації суттєвих особистих і суспільних цілей, таких як зняття напруги, досягнення матеріальних і суспільних благ, придбання або підтримка високого соціального статусу, а також захист себе та інших. Отже, все частіше ми зустрічаємося навіть із заохоченням насильства, яке ототожнюють із джерелом суспільної сили й влади.

Підліток, який бачить безпорадність дорослих у ситуації, коли його здоров'я, а іноді і життя, знаходяться під загрозою, втрачає відчуття безпеки, починає вірити, що у суспільному житті перевагу дає тільки груба і жорстока сила. Він шукає підтримку в групах із деструктивним характером і нерідко сам починає використовувати насильницькі способи поведінки.

Показовою є також поведінка учнів у ситуації, коли вони стають свідками жорстокості та насильства. Так 27% опитаних старшокласників відповіли, що їхня реакція у такому випадку досить пасивною або зовсім байдужою («розгублюся», «злякаюся», «пройду і не зверну увагу», «не знаю»). Активно стануть втручатися 30% респондентів. Ще 24% в першу чергу розраховують на допомогу правоохоронних органів. До інших дорослих по допомогу звернуться 17% учнів-свідків насильства.

Поведінка підлітків-свідків насилля в певній мірі нагадує поведінку учнів у ситуації, коли вони самі стають жертвами насильницьких дій. Тобто, в першу чергу, вони будуть розраховувати на власні сили і діяти на власний розсуд (16%) або звернуться по допомогу до друзів (19%). В ситуації фізичного насильства на допомогу з боку інших дорослих очікують лише 10% респондентів. Однак, потім готові звернутися до батьків й їм розповісти 41% опитаних.

Результати опитування показали, що хоча учнівська молодь протягом свого життя зазнає насильства, старшокласники не мають чіткого уявлення про специфіку роботи вчителів, медиків, соціальних педагогів, психологів, правоохоронців з профілактики та подолання насилля. Вони не знають їхніх функцій у суспільстві, зазначаючи у своїх відповідях, що представники цих професій «дещо намагаються робити». Так, 52% усіх опитаних старшокласників вважають, що школа безсила і нічого не в змозі зробити щодо запобігання проявів жорстокості та насильства серед учнів. Тому серед молоді необхідно проводити інформаційну, роз'яснювальну роботу щодо специфіки діяльності спеціалістів і служб, що займаються вивченням та вирішенням соціальних і особистісних проблем.

Ключовою психологічною характеристикою освітнього середовища школи можна назвати безпеку. Тобто можна говорити про психологічно безпечне освітнє середовище як

про умову для позитивного особистісного зростання її учасників. Проектування безпечного освітнього середовища школи, перш за все, повинно виходити з принципу захисту особистості кожного учня через розвиток і реалізацію його індивідуальних потенціалів, усунення психологічного насильства. Менш захищений повинен мати додатковий ресурс, щоб бути рівноправним [4].

Результати нашого дослідження свідчать, що проблема кривдження особистості існує та потребує системного підходу до роботи з його попередження та викоренення з нашого життя. Вирішальна роль у цьому відводиться психологам, соціальним педагогам, соціальним працівникам, діяльність яких полягає у виявленні та усуненні причин і наслідків насильства, попередженні його проявів та захисті прав дитини в соціальному й учнівському середовищі. Психологічна служба навчального закладу покликана здійснювати коригувально-реабілітаційну роботу, яка спрямована на зміну та вдосконалення особистісних якостей людини, а також залучати працівників різних соціальних інституцій до надання допомоги жертвам насильства. Все це сприяє розв'язанню проблем та подоланню кризових ситуацій у житті дитини на основі зміни ставлення до себе, до оточуючих людей та навколишнього середовища.

Література

1. Берон Р., Річардсон Д. Агресія.- СПб.: Питер, 1999.- 352 с.
2. Защита детей от жестокого обращения / Под ред. Е.Н. Волковой. – СПб: Питер, 2007. – 256 с.
3. Зиновьева Н. О., Михайлова Н. Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации. - СПб.: Речь, 2003. - 248 с.
4. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. Справочник практического психолога - М.: Эксмо, 2006. – 1008с.
5. Меньшикова Е.С. Жестокое обращение с детьми и его возможные последствия// Психологический журнал.- 1993.-М.- С.110-118
6. Шапарь В.Б. Психология кризисных ситуаций. - Ростов н/Д.: Феникс, 2008. – 452 с.